

משלי פרק י פסוק ז
זְכֹר צְדִיק לְבִרְכָה וְשֵׁם רְשָׁעִים יִרְקַב:

משנה מסכת יומא פרק ג

משנה יא

ואלו לגנאי של בית גרמו לא רצו ללמד על מעשה לחם הפנים. של בית אבטינס לא רצו ללמד על מעשה הקטורת. הגרוס בן לוי היה יודע פרק בשיר ולא רצה ללמד. בן קמצר לא רצה ללמד על מעשה הכתב. על הראשונים נאמר "זכר צדיק לברכה" ועל אלו נאמר "ושם רשעים ירקב:"

ר' עובדיה מברטנורא מסכת יומא פרק ג

על הראשונים – בן גמלא ובן קטיץ, מונבז והלני אמו, וניקנור: ועל האחרונים – בית גרמו ובית אבטינס, הגרוס בן לוי ובן קמצר. ואף על גב דבית גרמו ובית אבטינס נתנו טעם לדבריהם שלא רצו ללמד, שמא ילמד אדם שאינו הגון וילך ויעבוד לע"ז בכך. לא קבלו חכמים את דבריהם:

תוספתא מסכת תענית פרק ג הלכה ח

מהו או' בני סלמאי הנטופתי שבשעה שהושיבו מלכי יון פרסדיאות על הדרכים שלא לעלות לירושלם כדרך שהושיב ירבעם בן נבט. כל מי שהוא ירא חטא וכשר באותו הדור היה נוטל שני גזירי עצים ועושה אותן כמין סולם ומניחן על כתיפו ועולה. כשהגיע לאותו משמר אמרו לו לאן אתה הולך? ליטול שני גוזלות משוכך הלז שבפני בסולם זה שעל כתפי. כיון שעבר מאותו משמר מפרקן ומעלן לירושלם. לפי שמסרו עצמן על התורה ועל המצות לפיכך נמצא להם שם טוב וזכר טוב בעולם ועליהם הוא אומ' "זכר צדיק לברכה" ועל ירבעם בן נבט וחביריו הוא או' "ושם רשעים ירקב."

מסכתות קטנות מסכת סופרים פרק יד הלכה ג

ואחר כך מקלס לצדיקים, ברוך מרדכי, ברוכה אסתר, ברוכים כל ישראל. ורב אמר צריך לומר, ארור המן, וארורים בניו. אמר ר' פנחס וצריך לומר חרבונא זכור לטוב. ר' ברכיה ר' ירמיה ר' חייא בשם ר' יוחנן, כד הוה מטי ר' יונתן להדין פסוקא, "אשר הגלה נבוכדנצר," הוה אמר, נבוכדנצר רשיעא, שחיק טמיא, למזגי לטבא טיבותיה, ולביש בישותיה, שנאמר "זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב."

אסתר רבה פרשה י אות ט

"והמלך קם בחמתו ממשטה היין על גנת הביתן," מה עשה מיכאל המלאך התחיל מקצץ את הנטיעות לפניו והוסיף חמה על חמתו, ושב אל משטה היין והמן עמד לבקש על נפשו, מה עשה מיכאל דחפו על אסתר והיתה מצעקת "אדוני המלך הרי הוא כבשני לפניך," ויאמר המלך "הגם לכבוש את המלכה עמי בבית," ושמע המן הדבר הזה ונפלו פניו, מה עשה אליהו זכור לטוב נדמה לחרבונה ואמר לו אדוני המלך "גם הנה העץ אשר עשה המן למרדכי וגו'," "דא"ר פנחס צריך לומר חרבונה זכור לטוב, ואמר רב צריך לומר ארור המן ארורים בניו ארורה זרש אשתו כדכתיב (משלי י) "ושם רשעים ירקב."

ספר המנהגים (טירנא) הגהות המנהגים פורים

(נה) ותקנו בשביל התינוקות כדי שלא יישנו שאף הם חייבים במקרא מגילה. והא דנוהגין להקיש כשזוכרין המן הוא בשביל התינוקות שאין יודעין לומר "שם רשעים ירקב (משלי י, ז)" כי הוא חיוב לומר כשמזכירין רשע. אי נמי "והיה אם בן הכות הרשע (דברים כה, ב)" סוף תיבות המן. ומנענעין המגילה כשאומר האגרת הזאת (אסתר ט, כו), וכן בברכת ס"ת כשאומר ונתן לנו את תורתו ובברכה אחרונה כשאומר תורת אמת.

שו"ע או"ח סימן תרצ סעיף יז

מנהג כל ישראל שהקורא קורא ופושט כאיגרת, להראות הנס; וכשיגמור, חוזר וכורכה כולה, ומברך. הגה: יש שכתבו שנוהגין לומר ד' פסוקים של גאולה בקול רם, דהיינו: איש יהודי וגו', ומרדכי יצא וגו', ליהודים היתה אורה וגו', כי מרדכי היהודי וגו'; וכן נוהגין במדינות אלו (הגהות מיימוני פ"ח וכל בו ואבודרהם); והחזן חוזר וקורא אותן.

עוד כתבו שנהגו התינוקות לצור צורת המן על עצים ואבנים, או לכתוב שם המן עליהן, ולהכותן זה על זה כדי שימחה שמו על דרך: "מחה תמחה את זכר עמלק (דברים כה, יט)" "ושם רשעים ירקב (משלי י, ז)." ומזה נשתרבב המנהג שמכים המן כשקורים המגילה בבהכ"נ (אבודרהם); ואין לבטל שום מנהג או ללעוג עליו, כי לא לחנם הוקבעו. (ב"י בשם א"ח).

יומא דף לח עמוד ב

מאי "ושם רשעים ירקב?" אמר רבי אלעזר רקביבות תעלה בשמותן דלא מסקינן בשמייהו. מתיב רבינא מעשה בדואג בן יוסף שהניחו [אביו] בן קטן לאמו בכל יום היתה אמו מודדתו בטפחים ונותנת משקלו של זהב לבית המקדש, וכשגבר אויב טבחתו ואכלתו, ועליה קונן ירמיה [איכה ב] "אם תאכלנה נשים פרים עללי טפחים." משיבה רוח הקדש ואומרת "אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא." חזי מאי סליק ביה! אמר רבי אלעזר צדיק מעצמו ורשע מחבירו צדיק מעצמו דכתיב "זכר צדיק לברכה"

ורשע מחבירו דכתיב "ושם רשעים ירקב."

אמר ליה רבינא להווא מרבנן דהוה מסדר אגדתא קמיה: מנא הא מילתא דאמור רבנן זכר צדיק לברכה? אמר ליה דהא כתיב זכר צדיק לברכה! מדאורייתא מנא לן? דכתיב [בראשית יח] "וה' אמר המכסה אני מאברהם אשר אני עשה" וכתוב [בראשית יח] "ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום." מנא הא מילתא דאמור רבנן שם רשעים ירקב? אמר ליה דהא כתיב ושם רשעים ירקב. מדאורייתא מנא לן? דכתיב [בראשית יג] "ויאהל עד סדם" וכתוב "ואנשי סדם רעים וחטאים לה' מאד."

אמר רבי אלעזר: צדיק דר בין שני רשעים ולא למד ממעשיהם. רשע דר בין שני צדיקים ולא למד ממעשיהם. צדיק דר בין שני רשעים ולא למד ממעשיהם – עובדיה. רשע דר בין שני צדיקים ולא למד ממעשיהם – זה עשו.

מדרש שמואל פרשה א

[ב] זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב (משלי י' ז'). אמר רבי יצחק כל מי שהוא מזכיר צדיק ואינו מברכו עובר בעשה, דכתיב זכר צדיק לברכה, וכל מי שהוא מזכיר רשע ואינו מקללו עובר בעשה, דכתיב ושם רשעים ירקב.

אמר ר' יצחק הרשעים דומין לכלי קוריס, אם אין אדם משתמש בהן מרקיבין הן, כך ראית מימיך אדם קורא לבנו פרעה סיסרא סנחריב? מהו קורא אותו, אברהם יצחק יעקב. רבי ברכיה ורבי חלבו בשם רבי שמואל בר נחמן, רבי יונתן כשהיה מגיע לפסוק הזה, "אשר הגלה מירושלים עם הגולה אשר הגלתה עם יכניה מלך יהודה אשר הגלה נבוכדנצר מלך בבל (אסתר ב' ו')," הוה אמר נבוכדנצר מלך בבל שחיק עצמות, ולמה לא הוה אמר כן בירמיהו, אלא כל נבוכדנצר שבירמיהו חי, ברם הכא מת היה, רב אמר ארור המן ארורים בניו. רבי פנחס אמר חרבונה זכור לטוב. רבי ברכיה בשם ר' לוי מצינו כשהקב"ה מזכיר את ישראל מברכך, ומה טעמיה ה' זכרנו יברך (תהלים קט"ו י"ב), אין לי אלא כל ישראל, כל אחד ואחד מנין? אמר רב הונא בשם רבי אבין וה' אמר המכסה אני מאברהם וגו' (בראשית י"ח י"ז), לא הוה צריך קרייא למימרא, אלא ויאמר ה' זעקת סדום ועמורה כי רבה וגו' (שם שם / בראשית י"ח / כ'), אלא אמר הקדוש ברוך הוא מה אני מזכיר את הצדיק ואיני מברכו, אלא אברכו ואחר כך אודיעו, הדא הוא דכתיב "ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום ונברכו בו וגו' (שם שם / בראשית י"ח / י"ח)", מה כתיב אחריו "ויאמר ה' זעקת סדום ועמורה וגו'."

שו"ת הרב"ז חלק ב (אבן העזר) סימן ו

להרב הגאון מו"ה ישראל פסח וועטשטיין (הי"ד) אבד"ק נאווסעליץ (בסרביא) ע"ד שאלתו בנדון העגונה, האשה מאליא בת אליהו מסקאהל, שבאה לפני כת"ר, וספרה לו, איך שבעלה ישראל נאגלער, נלקח למערכות המלחמה, ומני אז שבעלה הלך עם חיל הצבא, כמעט בכל מקום בואו, כתב מכתבים לאשתו הנ"ל, וכמעט בכל יום קבלה מכתבים ממנו, כי כל משך הזמן שדרה עם בעלה ביחד, שלטה ביניהם חיבה יתירה, בלי שום פירוד לבבות.

אך כשנלקח למערכות המלחמה שבמחוז העליטש, מני אז לא השיגה שום ידיעה ממנו. וחקרה ודרשה עליו, וכמעט מכל מקומות מערכות המלחמה, השיבו לה שאין להם שום ידיעה ממנו.

ובשנת תרפ"ב, בא יהודי אחד, מכונה בשם "קאייאש" לפני אמו של ישראל נאגלער הנ"ל, ואמר לה בזה"ל.

"איהר דארפט נישט ווארטען, ער איזט בעשטימט נישטא, ער איזט געפאלען במלחמה".

ואמרה לו: לך ואמור זה לכלתי, ותזכה במצוה שלא תתעגנה בחנם, והלך ואמר הדברים הנ"ל להאשה מאליא.

ובקשו מהאיש קייעש הנ"ל שילך להגיד זה לפני הרב.

התחיל להשמיט את עצמו, ואמר בזה"ל: אני הייתי חולה, ומוטל ב"בית – החולים", על ערש דוי, ודברתי שם עם אנשים, ובתוך הדבורים, אמרו האנשים, שהאיש נאגלער נפל במלחמה, ואיננו.

והתחילו לבכות מאד הכלה וחמותה הנ"ל, והלך האיש קייעש לדרכו, ולא בא לפני הרב להגיד מה שיודע בענין הזה.

כ"ז ספרה האשה מאליא הנ"ל, לפני כת"ר, והיא שואלת ודורשת להתירה מכבלי העיגון.

תשובה

...כיון שהעד קייעש, הוסיף עוד לומר, וסיים בלשונו: "ער איזט געפאלען במלחמה", כוונתו היה לפרש דבריו, שיהיו מובנים.

כלומר: דמה שאמר מקודם: "ער איזט בעשטימט נישטא", לא יעלה על דעתם "שנאבד" או "נשבה", רק "נפל במלחמה, והיינו שנהרג במלחמה ומת".

וכמו שכתב גם כת"ר, דרוב ההמון רגילים לומר על הנהרג במלחמה, לשון: "נפל במלחמה", בלשון אשכנז: "ער איזט געפאלען במלחמה", וכוונתם על מיתה והריגה (ר"ל).

וכמש"כ בתשובת הב"ח סי' ע', באד"ה: "וליכא למימר נמי".

וז"ל: "וראי' ברורה מן התוספתא, אמר רשב"ג: מעשה בקולר של בני אדם, שהלכו לאנטיוכיא, בחזירתן אמרו "נהרג ממנו" איש פלוני יהודי, ובא מעשה לפני חכמים,

והשיאו את אשתו.

אלמא אעפ"י שלא אמרו בפירוש "נהרג ומת", אלא "נהרג" סתם, לא חיישינן דילמא לא ראוהו אלא מגוייד, אלא מדאמר "נהרג" בסתמא, ולשון "נהרג" משמעו שמת, ולא חיישינן למידי עכ"ל).

והוא הדין בנדון דידן, כיון שהעד הוסיף לומר: "ער איזט געפאלען במלחמה", ודאי כוונתו לומר שנהרג במלחמה ומת. וכמו שרוב ההמון רגילים לומר על הנהרג במלחמה לשון: "נפל במלחמה".

וכמש"כ בתשובת הב"ח ז"ל בסי' ע', באד"ה: "הכלל העולה מדברינו", וזה לשונו: אין לנו אלא משמעות הלשון כפי הבנתו הפשוטה והמורגל בפי העולם".

ושפיר כתב כת"ר, דאע"ג דמיעוטי אנשים, אומרים גם על הנפצע ונחבל במלחמה, לשון נפל במלחמה, מ"מ כיון דרוב המון הוחזקו והורגלו לומר דוקא על הנהרג במלחמה, לשון "נפל במלחמה", פשיטא דיש לנו לילך אחר הרוב, המורגלים לומר על המת במלחמה (ר"ל) לשון נפל במלחמה.

ויש להביא גם ראיה לד"ז ממה דשנו חכמים בלשון המשנה גיטין ס"ה ב', האומר: כתבו "גט" ותנו לאשתי וכו', הרי אלו יכתבו ויתנו.

ואע"ג שכתבו התוס' (ריש גיטין ב' א', ד"ה המביא) דל"שאר שטרות", פעמים נמי קרי "גט" וכו' ע"ש ב"מהר"ם שי"ף", שכתב דעצם מלת "גט" לא משמע כל כך "גט אשה", ואפילו הכי תנן דהרי אלו יכתבו ויתנו "גט אשה".

ועל כרחק ודאי דהטעם כעיקר הוא, כיון שהוחזקו והורגלו בלשון בני אדם על הרוב לקרות דוקא לגט אשה בלשון "גט" סתם, אעפ"י דלשאר שטרות פעמים נמי קרי "גט", מ"מ יש לנו לילך אחר הרוב המורגל בלשון בנ"א.

וזה שפירש"י ז"ל בגיטין ס"ה ב', ד"ה כתבו גט, וז"ל: לשון בנ"א הוא, כבר הוחזקו בו, לקרות לספר כריתות אשה "גט" עכ"ל.

וכוונתו כנ"ל, דאין לנו אלא משמעות הלשון המורגל בפי העולם.

וכמש"כ הב"ח ז"ל הנ"ל.

[ועפ"י"ז יש להעיר על מש"כ בשו"ת "חות יאיר" סימן ע"א (מובא גם בפ"ת אה"ע סימן י"ז ס"ק נ"א) שכתב, לענין שבא לפני ב"ד שטר מקוים על אחד בלשון "ז"ל" "הכ"מ", דמזה מוכח שמת (ר"ל) דאפילו הכי אין להתיר את אשתו, כיון שלא נכתב בפירוש שמת (ר"ל), מטעם, דאפשר לכתוב "ז"ל" גם על החי, דהא דכתיב: "זכר צדיק לברכה" על החי נאמר.

כיומא ל"ח ע"ב, דמדאורייתא שמעינן זאת. מדכתיב: "ואברהם היו יהיה לגוי גדול" וכו', ע"ש בחו"י.

ואני מצאתי במהרש"א ז"ל (בחדושי אגדות בקידושיין ל"א ע"ב ד"ה מכאן ואילך) שכתב וז"ל: גם בחייו מצינו שיש לומר "זכרונו לברכה", כמו שכתוב גבי אברהם וכו'.

ובמותו מוסיף לחיי עולם הבא עכ"ל.

והחז"י ז"ל במחילת כתיב"ר לא ראה דברי המהרש"א ז"ל.
מ"מ כיון שהמנהג הפשוט המורגל בעולם שלא לכתוב "ז"ל" על החי, כמש"כ גם החז"י
שם, אין לנו אלא משמעות הלשון המורגל בפי העולם, לומר או לכתוב לשון "ז"ל" על
המת דוקא, ומהני זאת לענין עדות אשה. וכמש"כ בתשובת הב"ח הנ"ל.
והוא הדין בלשון "הכ"מ", דמשמע מדברי החז"י, דלשון זה לא יאמרו על החי.
ע"ש ובקידושין ל"א ב', בהדיא אמרינן: במותו כיצד היה אומר וכו' הכ"מ.
ובסוכה כ' ב', איתא: הריני כפרת רבי חייה ובניו.
ופירש רש"י ז"ל שם, דלשון כבוד הוא זה, כשהוא מזכיר אביו או רבו לאחר מיתתו
צריך לומר כן עכ"ל.
אע"ג דמצאנו לשון כזה גם על החיים. כיבמות ע' א', הריני כפרת בן בתי, כוזא,
שמאכילני בתרומה וכו'. וכן מצאנו בלשון המשנה נגעים פ"ב, דאר"י בני ישראל אני
כפרתן, ע"ש ברע"ב וב"תוספות יו"ט". וכן מצאתי במד"ר אסתר (פ"ג י"ג) א"ר איבו,
כפרתן של ישראל וכו', ע"ש בחידושי הרש"ש.
מ"מ כיון שבלשון המורגל בפי רוב העולם לא יאמרו "הכ"מ" על החי, רק על המת
(ר"ל) י"ל דמהני לשון זה גם לענין עדות אשה, כאמור.
ומצאתי לבעל "אבן ספיר" (ח"א ס"פ כ"ב) שכתב: שעוד היום המנהג בארצות תימן
כשמזכירין איש חי לשבח, אומרים: "עליו השלום" ע"ש.
ובארצותינו נוהגים לומר כן על הנפטר. (עיין בר"ן ז"ל סוף מו"ק ד"ה: "לך בשלום".
ובמהרש"א ז"ל בחידושי אגדות סוף ברכות. וב"תפארת ישראל" על משניות ר"ה פ"ב
אות נ"א, והבן) ומצאתי עוד בשו"ת מהרי"ט (ח"א רס"י מ"ח) דשאל השואל אם יש
להתיר אשה על פי כתב שנאמר על אחד בלשון "נ"ע" "בע"ה" ע"ש, ועל פי מה
שכתבתי י"ל בזה...